Kraftig befolkningsvekst i byene på 1990-tallet

Utviklingen i bosettingsmønsteret har på 1990-tallet vært preget av sentralisering. De fleste byene har fått ny vekst, mens utkantkommunene får redusert sitt innbyggertall. I storbyregionene tar storbykommunene en større andel av veksten enn på 1980-tallet. Innvandringen er en viktig grunn til denne sentraliseringen.

Dag Juvkam

Bosettingsmønsteret vil alltid være i forandring; folk flytter til de stedene der en f.eks. finner arbeid eller kan ta utdanning, det påvirkes bl.a. av befolkningens aldersfordeling og hvor mange barn kvinnene får. Med bosettingsmønster menes fordelingen av bosatte innen et avgrenset område.

Denne artikkelen er ikke noe forsøk på en fullstendig gjennomgang av endringene i bosettingsmønsteret. Den konsentrerer seg hovedsakelig om befolkningsveksten i sentrale strøk av landet de siste 15 årene, og i særlig grad om utviklingen i det en kaller landsdelssentrene (Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Kristiansand og Tromsø) og deres omegnskommuner. Den som ønsker mer informasjon om utviklingen i bosettingsmønsteret i distriktene, og konsekvensene av uttynning, henvises til Sørlies (1995a) og Aasbrenns (1995) artikler i Samfunnsspeilets ekstranummer 4/95.

Bosettingsmønster og geografisk nivå

Når en ønsker å studere endringer i bosettingsmønsteret, som i dette tilfellet for Norge, vil de funnene en gjør være påvirket av hvilke geografiske områder en velger å belyse endringene innenfor. I de enkelte fylker kan f.eks. et fåtall folkerike kommuner ha en kraftig befolkningsvekst mens de øvrige opplever tilbakegang. Ser en bare på endringen på fylkesnivå, kan utviklingen se lovende ut, og en oppdager ikke at folketallet i mange kommuner går ned.

Sagt på en annen måte, vil et område vanligvis være mer sammensatt enn de underområdene en deler det i, ettersom det større området i nesten alle tilfeller vil være mer sammensatt enn de mindre. Ettersom de mindre områdeenhetene hver for seg er mindre sammensatte enn de store, blir forskjellene mellom dem desto større. Her konsentreres oppmerksomheten hovedsakelig om kommunenivået. For å få et bedre overblikk, vil kommunene i noen tilfeller bli gruppert etter hvor sentralt beliggende de er.

Folketallsnedgang i halvparten av kommunene

Hedmark er det eneste *fylket* som har fått redusert folketallet i løpet av de fem første årene av 1990-tallet (en nedgang på 0,2 prosent). Av de øvrige 18 fylkene har halvparten en befolkningsvekst som er lavere enn den nasjonale, mens 9 opprettholder eller øker sin andel av landets befolkning.

For *kommunene* er bildet mer negativt, og langt mer sammensatt. Blant dem har så mange som 226 av totalt 435 kommuner opplevd nedgang i folketallet i den samme tidsperioden. Ytterligere 115 kommuner har en folketilvekst som er lavere enn den nasjonale. Det betyr at mindre enn en fjerdedel av kommunene opprettholder eller øker sin andel av landets folkemengde. Ettersom mange av fylkene har en positiv folketallsutvikling, mens halvparten av kommunene mister innbyggere, må et mindre antall kommuner i mange fylker ha en sterk folketilvekst som hindrer en nedgang totalt for fylket.

Som allerede nevnt, er forskjellen mellom små områder større enn mellom store. For eksempel har befolkningsveksten i bydelen Søndre Nordstrand i Oslo vært relativt sterkere på 1990-tallet enn i noen norsk kommune. Ser en på den enkelte grunnkrets (rode) innenfor Søndre Nordstrand, vil en igjen se at grunnkretsene med mest boligbygging har en svært sterk befolkningsvekst, mens en ikke finner den samme utviklingen i tidligere utbygde områder.

Befolkningsvekst i sentrale strøk, nedgang i de minst sentrale

For å få et overblikk over lappeteppet av kommuner, kan de grupperes på forskjellige måter, slik at større regioner dannes. Ettersom vårt utgangspunkt er at en kommunes plassering nær et større bysamfunn er viktig for befolkningsutviklingen, benyttes det her en gruppering av kommuner etter sentralitet (se ramme) (Statistisk sentralbyrå 1994).

Hovedtyngden av folketilveksten de siste 15 årene har kommet i de særlig sentrale delene av landet (tabell 1). Vel 238 000 av den samlede tilveksten på nær 270 000 har kommet her. I de tre siste femårsperiodene har andelen av tilveksten som har tilfalt de særlig sentrale kommunene (sentralitet 3), holdt seg mellom 80 og 100 prosent av den totale tilveksten. Ettersom folketilveksten øker for hvert tiår, øker også folketallet i de sentrale strøk stadig raskere.

Tabell 1: **Folketilvekst etter sentralitet. Absolutte tall og prosent**

	Absolutte tall				Prosent			
	1980-1984	1985-1989	1990-1994	1980-1994	1980-1984	1985-1989	1990-1994	1980-1994
Landet i alt	66 945	87 271	115 294	269 510	1,6	2,1	2,7	6,6
Minst sentrale kommuner	-3 818	-18 254	-8 187	-30 259	-0,6	-2,7	-1,2	-4,5
Mindre sentrale kommuner	4 417	1 081	5 074	10 572	1,4	0,3	1,5	3,2
Sentrale kommuner	14 002	17 287	19 817	51 106	1,3	1,6	1,8	4,9
Særlig sentrale kommuner	52 344	87 157	98 590	238 091	2,6	4,2	4,6	11,8
Landsdelssentre	1 469	32 219	59 774	93 462	0,1	3,1	5,6	9,1
Landsdelssentres forstadskommuner	32 772	39 111	29 531	101 414	7,1	7,9	5,5	21,9
Landsdelssentres pendlingskommuner	7 071	6 317	2 752	16 140	5,6	4,8	2,0	12,8
Senterkommuner	4 221	4 555	4 268	13 044	2,0	2,1	1,9	6,2
Senternær kommune	4 329	4 404	2 407	11 140	4,4	4,3	2,2	11,3
Periferikommune	2 482	551	-142	2 891	2,5	0,6	-0,1	3,0

Sentralitet

I grunnklassifiseringen i Standard for kommuneklassifisering deles landets kommuner inn etter deres reisetidsavstand til tettsteder på høyest mulig nivå. Tettstedene er delt i fire grupper etter deres størrelse og funksjonsinnhold, der landsdelssentrene Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Kristiansand og Tromsø er samlet i den ene. Ut fra grupperingen av tettstedene og reiseavstanden mellom dem og den enkelte kommune, tildeles alle kommuner en sentralitetskode fra 0 til 3, der 3 representerer det mest sentrale nivået. I denne artikkelen brukes følgende navn på kommuner i de ulike sentralitetsgruppene:

3 Særlig sentrale kommuner
2 Sentrale kommuner
1 Mindre sentrale kommuner
0 Minst sentrale kommuner

Også i kommuner på mellomnivåene når det gjelder sentralitet (sentralitet 1 og 2) har innbyggertallet økt jevnt og trutt, men veksttakten er lavere enn for landet samlet. For de minst sentrale kommunene (sentralitet 0) derimot, har det vært nedgang både absolutt og relativt. Den var svakere i den første femårsperioden enn senere.

De største byene vokser kraftig

Underinndeler en de særlig sentrale kommunene[1], finner en en rekke interessante utviklingstrekk (tabell 1). Landsdelssentrene Oslo, Bergen og Trondheim kom i andre halvdel av 1980-tallet ut av en langvarig stagnasjonsperiode. For Oslos del var det mer enn slutten på en stagnasjon; hovedstaden hadde mistet over 40 000 innbyggere fra 1969 til 1984. Den beskjedne veksten for landsdelssentrene i første halvdel av 1980-tallet var basert på den positive utviklingen i de øvrige landsdelssentrene, Stavanger, Kristiansand og Tromsø. I andre halvdel av 1980-tallet vokste landsdelssentrene sterkere enn landet som helhet, og på 1990-tallet har veksttakten vært dobbelt så høy som for landet samlet. På 1990-tallet har de stått for halvparten av befolkningsøkningen i Norge.

Forstadskommunene til landsdelssentrene har i lang tid hatt en svært sterk vekst i folketallet. På 1980-tallet var veksttakten omtrent fire ganger så sterk som for landet totalt. Veksttakten har foreløpig på 1990-tallet vært lavere, men den er fortsatt det dobbelte av landets. På tross av forstedenes sterke vekst, er veksttakten i landsdelssentrene nå, for første gang på svært lenge, sterkere enn i forstedene.

Et landsdelssenter kan, sammen med sine forsteder, regnes som ett felles bolig- og arbeidsmarked. I disse områdene konsentreres en svært stor

andel av landets samlede folketilvekst; halvparten av den totale i første halvdel av 1980-tallet og hele tre fjerdedeler i første halvdel av 1990-tallet.

Med unntak for senterkommunene, der situasjonen er nokså stabil, svekkes folketilveksten for alle de øvrige områdeinndelingene. På 1990-tallet har den sentrale periferien en svak nedgang i folketallet. De øvrige kommunegruppene har folketallsøkning i hele 15-årsperioden, men i motsetning til på 1980-tallet, har også landsdelssentrenes pendlingskommuner, senterkommunene og de senternære kommunene en lavere veksttakt enn landet som helhet.

Størst tilvekst i Oslo

På 1990-tallet har den største folketilveksten i sentrale strøk kommet på det sentrale Østlandet, mens den prosentvis sterkeste har tilfalt Tromsøområdet og de sentrale områdene av Agder/Rogaland.

De første fem årene av 1990-tallet vokste Oslo med vel 25 000 innbyggere. Bare 29 av landets kommuner har et innbyggertall høyere enn dette. Fortsetter veksttakten gjennom hele tiåret, vil folketallsøkningen på 1990-tallet til slutt bli på høyde med dagens innbyggertall i Drammen. Dessuten passerte hovedstaden rekordinnbyggertallet sitt fra 1969 vinteren 1995/96.

Mens det er landsdelssentrene, men også andre byer, som får flest nye innbyggere, er det andre kommuner som har den største prosentvise veksten fra 1990 og fram til 1995. Sterkest vekst av alle, målt på denne måten, har Sola med vel 13 prosent. De aller fleste andre kommunene med høy veksttakt ligger også, som en kunne forvente, sentralt i landet. Andre forsteder på ti-på-topp-lista er Frogn (nr. 3), Gjesdal (nr. 4) og Fjell (nr. 6). De store regionsentrene Tromsø (nr. 7) og Sandnes (nr. 9) er med , og det samme er de mindre sentrene Førde (nr. 5) og Alta (nr. 8) En kan legge merke til at lista ikke bare består av kommuner i det sentrale Norge. Også kraftkommunen Bykle (nr. 2) og fiskerikommunen Røst (nr. 10) er å finne der.

Med unntak av kommunene langs kommunikasjonslinjene fra Oslo til Lillehammer, skjer det meste av befolkningsøkningen i kystkommuner og andre kommuner nær kysten. Fra før bor tre av fire nordmenn i kommuner som grenser til havet (Byfuglien 1993).

I nesten alle kystkommunene - fra Halden til og med Hordaland - vokser innbyggertallet. Det samme gjelder kommunene i de ytre delene av Møre og Romsdal og området øst for Trondheimsfjorden. Også mange Finnmarkskommuner, deriblant innlandskommunene, opplever til dels sterk folketilvekst. I Sogn og Fjordane er veksten stort sett konsentrert til de tre regionsentrene Førde, Flora og Sogndal. Den sterkeste vekstregionen i Norge i dag er Stavangerregionen, men dette bildet synes å være i endring.

Fødselsoverskuddet forklarer mer av veksten enn flytting

I etterkrigstida har en i Norge hatt et flyttemønster som har virket sentraliserende, men folketallet i distriktene har likevel i stor grad blitt holdt oppe, eller nedgangen i alle fall blitt bremset av høy fruktbarhet. Kvinner på Vestlandet og i Nord-Norge har fått flere barn enn kvinnene ellers i landet.

En langtidseffekt av flyttemønsteret er likevel en nedgang i personer i yngre aldersgrupper. Kjetil Sørlie (1995a) hevder at det tradisjonelle flyttemønsteret har redusert ungdomskullene som har vokst opp i utkantkommunene med omtrent 30 prosent i den siste generasjonen. Den skjeve aldersstrukturen gjør at en i de mindre sentrale delene av landet i framtida vil bli avhengig av et flytteoverskudd for å kunne opprettholde folketallet. Noe slikt flytteoverskudd eksisterer imidlertid ikke.

Som tabell 2 viser, er den negative utviklingen i de minst sentrale kommunene skapt av et stort flytteunderskudd, som på langt nær kompenseres av fødselsoverskuddet. I de mindre sentrale kommunene har en kommet ut av den sterkt negative trenden

Tabell 2: **Fødselsoverskudd og nettoinnflytting, etter sentralitet**

	Fødselsoverskudd			Nettoinnflytting		
	1980-84	1985-89	1990-94	1980-84	1985-89	1990-94
Minst sentrale kommuner	4 312	1 179	2 366	-7 947	-19 171	-10 619
Mindre sentrale kommuner	4 703	4 215	5 015	-181	-3 021	3
Sentrale kommuner	7 232	6 693	11 402	6 928	10 972	8 232
Særlig sentrale kommuner	27 517	39 104	56 500	24 233	47 358	42 325
Landsdelssentrene	8 706	16 012	28 830	-7 802	15 262	31187
Landsdelssentrenes forstadskommuner	14 041	18 094	21 196	18 677	21 308	8 304
Landsdelssentrenes pendlingskommuner	1 967	2 042	2 469	5 121	4 204	333
Senterkommuner	1 471	1 687	2 040	2 806	2 880	2 204
Senternære kommuner	928	883	1 562	3 369	3 509	829
Periferikommuner	404	386	403	2 062	195	-532

i flyttemønsteret som en så på 1980-tallet, men veksten er likevel helt og fullt avhengig av fødselsoverskuddet. I de sentrale og de særlig sentrale kommunene er fordelingen mellom fødselsoverskudd og nettoflytting mer jevnt fordelt. Det er likevel grunn til å merke seg at det på 1990-tallet har vært en klar tendens til en forskyvning der fødselsoverskuddet blir viktigere enn netto flytteoverskudd. Denne forskyvningen er svært sterk for landsdelssentrenes forsteder og pendlingskommuner, men skyldes delvis redusert flytteoverskudd.

Ifølge statistikken, har de innenlandske flyttetallene i denne perioden vært av de laveste som er registrert i Norge, samtidig som en fra andre halvdel av 1980-tallet har hatt en klar økning i antall fødte. Veksten i fødselstallet har vært sterkere i sentrale enn i mer perifere strøk. Samtidig har tallet på døde vært stabilt i de mest sentrale strøkene.

På tross av at nettoflyttingen i de mest sentrale strøkene av landet har en mindre betydning for befolkningsveksten enn fødselsoverskuddet, er det grunn til å legge merke til at disse områdene i dag har en større andel av flytteoverskuddet enn før, selv om endringen er forholdsvis liten.

Også de største byene har på 1990-tallet enten hatt en forholdsvis jevn fordeling mellom fødsels- og flytteoverskudd, eller hatt en overvekt for fødselsoverskudd. Unntaket i denne sammenhengen er Oslo, der tre fjerdedeler av veksten på 1990-tallet skyldes flytteoverskudd. Tall for 1994 og foreløpige tall for 1995 viser likevel at andelen av folketilveksten som skyldes fødselsoverskudd vokser i Oslo. Dette overskuddet økte med hele 700 i 1994. Som vi skal se under omtalen av studenter senere i artikkelen, er imidlertid utviklingen når det gjelder flytting ikke nødvendigvis reell.

Innvandrerne skaper befolkningsvekst i Oslo

På 1980-tallet skyldtes en tredjedel av befolkningsveksten i Norge nettoinnvandring (i disse tallene inngår også norske statsborgere). De første fem årene av 1990-tallet utgjorde den hele 41 prosent av veksten. Dette betyr at innvandringen har stor betydning for utviklingen i det norske bosettingsmønsteret.

Innvandringen påvirker bosettingsmønsteret på flere måter. Her skal tre tas opp:

- en større andel enn i totalbefolkningen bor i de store byene og andre sentrale strøk
- innvandringen bidrar til stabilisering eller økt innbyggertall i deler av Utkant-Norge
- innvandrerne er i stor grad unge mennesker, slik at alderssammensetningen i befolkningen endres

Innvandrerbefolkningen i Norge dvs. personer med to utenlandsfødte foreldre, var ved inngangen til 1995 på om lag 220 000 personer. En tredjedel av disse bodde i Oslo. Hadde den øvrige befolkningen fordelt seg på samme måte, ville Oslo hatt om lag 1,5 millioner innbyggere istedenfor nær en halv million. Tre av fire innvandrere bor i de mest sentrale kommunene, mot halvparten når det gjelder befolkningen totalt (tabell 3).

Av innvandrerne i de mest sentrale kommunene bodde nær 112 000 i landsdelssentrene og over 28 000 i forstedene. Det finnes dessverre ikke tall for innvandrerbefolkningen fra 1980, 1985 og 1990, så utviklingen innen denne gruppen kan ikke sammenlignes regionalt med befolkningen totalt.

Tabell 3: **Antall innvandrere etter sentralitet 1.1.1995**

Sentralitet	Innbyggertall
Minst sentrale kommuner	13 602
Mindre sentrale kommuner	8 477
Sentrale kommuner	34 708
Særlig sentrale kommuner	163 179

Innvandrere har på 1990-tallet hatt en sterk påvirkning på befolkningsveksten i vår hovedstad. De fire første årene av nittitallet økte antall utenlandsfødte i Oslo med vel 10 000. Denne gruppen utgjør to tredjedeler av Oslos flytteoverskudd i denne perioden, og vel halvparten av den totale folketilveksten. Det betyr videre at uten flytteoverskuddet av utenlandsfødte, ville Oslo hatt en befolkningsutvikling nær landsgjennomsnittet, og innbyggertallet ville være langt unna rekordnivået fra 1969.

Ifølge Kjetil Sørlie (1995b), ser det nå ut til at en mindre andel av innvandrerne slår rot i Oslo enn tidligere. Hvis dette medfører riktighet, og nye framtidige innvandrergrupper heller ikke øker innvandrerkonsentrasjonen, vil dette få stor betydning for folketallsutviklingen i hovedstaden.

Ettersom det er få eldre i innvandrerbefolkningen, dør det få hvert år. Hvis en, basert på nasjonale tall for dødsfall blant utenlandske statsborgere, beregner at høyst 300 i Oslos innvandrerbefolkning dør hvert år, og en sammenligner dette med antall levendefødte der mor tilhører innvandrerbefolkningen, finner en et fødselsoverskudd på 4 500 for årene 1993 og 1994 til sammen for Oslos innvandrerbefolkning. For de samme to årene var Oslos samlede fødselsoverskudd vel 2 800. Dette innebærer ikke bare at en i den øvrige befolkningen har et fødselsunderskudd, men det antyder at nesten all befolkningsvekst i Oslo kan tilskrives innvandringen.

Utviklingen i bosettingsmønsteret til innvandrerne virker imidlertid ikke bare sentraliserende. De er f.eks. en

viktig grunn til at folketallet i Nord-Norge har stabilisert seg. De første fire årene på 1990-tallet økte antallet utenlandsfødte i Nord-Norge med over 3 000 personer. Ettersom disse er født i utlandet, kan de bare ha kommet til landsdelen ved flytting, enten direkte fra utlandet eller ved at de har flyttet dit via andre steder i Norge. De utenlandsfødte sørget dermed for at flytteunderskuddet i Nord-Norge ikke ble 4 500, men 1 500. Økningen i antall utenlandsfødte bidrog samtidig til at folketilveksten ble på 6 600 istedenfor 3 600.

De to siste tiårenes innvandring har, i kombinasjon med lav dødelighet blant unge og middelaldrende, ført til at antallet personer på yngre alderstrinn har økt år for år. Årskullene som i dag er mellom 10 og 30 år, er allerede om lag 3 prosent større enn de var opprinnelig (Skiri 1995). Innvandringen medfører altså at andelen yngre personer i befolkningen øker. Ettersom innvandrerne i stor grad er unge personer, vil de bidra til folketilveksten ved at deres fødselsoverskudd blir større enn i den øvrige befolkningen (få døde). Innvandringen kan på denne måten bidra til å stabilisere folketallet i utkantområder.

Økt antall studenter gir skjult sentralisering

Studenter som flytter hjemmefra, vil som regel stå oppført som bosatt i foreldrehjemmet, selv om flyttingen har vært til en annen kommune. Et ikke ubetydelig antall personer er dermed oppført som bosatt i en annen kommune enn der de bor. Den kraftige økningen i antall studenter de senere årene har bidratt til at antall personer som er bosatt andre steder enn der de er registrert, har økt.

Ettersom en stor andel av studieplassene er lokalisert til sentrale kommuner i landet, er en større andel av befolkningen lokalisert her enn det statistikken viser. Økningen i studenttallet fra og med 1988 innebærer med andre ord en skjult sentralisering av det norske bosettingsmønsteret. Redusert flyttetap for mindre sentrale kommuner og fylker på 1990-tallet kan derfor være et resultat av at yngre mennesker de siste årene har søkt utdanning i stedet for arbeid.

1. oktober 1988 var det i Oslo 22 364 registrerte studenter med bostedsadresse utenfor Oslo og Akershus. 1. oktober 1993 var tallet økt til 32 910, eller en økning på vel 10 000. Disse 10 000 er faktisk bosatt i Oslo og noen av Oslos omegnskommuner, men er registrert bosatt helt andre steder i landet. I de siste årene er dermed mellom en tredjedel og en fjerdedel av befolkningstilveksten i Oslo en skjult befolkningstilvekst.

Hvis en forutsetter at en stor andel av studentene fra mindre sentrale deler av landet ikke vender tilbake til hjemkommunene, så vil en, etter hvert som de store utdanningskullene nå avslutter studiene, få et økt antall flyttinger. Hvis dette ikke motvirkes av andre forhold, vil det bidra til forsterket sentralisering i landet.

1. Ved underinndeling av de mest sentrale kommunene, tas det utgangspunkt i et arbeid av Magne Helvig (1994) som skiller mellom senterkommuner, forstadskommuner, pendlingskommuner og periferikommuner. En senterkommune har minst 7 500 innbyggere, og derav minst 5 000 i kommunesenteret (et tettsted). Forstadskommunene har minst 30 prosent pendling til en senterkommune, pendlingskommunene har fra 15 til 29 prosent pendling til en senterkommune, mens periferikommunene hverken oppfyller kravene til å være senterkommune eller har 15 prosent eller mer pendling til en av dem. Landsdelssentrene har blitt skilt ut fra de øvrige senterkommunene, og landsdelssentrenes forstadskommuner og pendlingskommuner danner egne grupper. De øvrige senterkommunenes forstads- og pendlingskommuner er samlet i ei gruppe, de senternære kommunene.

Litteratur

Aasbrenn, Kristian (1995): "Regionaløkonomiske effekter av befolkningsnedgang: Undergang eller overgang til uttynningskommune?" *Samfunnsspeilet*. Ekstranummer 4/95, Statistisk sentralbyrå.

Byfuglien, Jan Magnar (1993): "Norges bosetting i forandring". *Sosialt utsyn 1993*, Statistisk sentralbyrå.

Helvig, Magne (1994): *Pendling og regional integrasjon*. Institutt for geografi, Norges handelshøyskole og Universitetet i Bergen, rapport nr. 194.

Skiri, Halvard (1995): "Nå vokser det enkelte årskull med årene". *Samfunnsspeilet* 4/95, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Standard for kommuneklassifisering* 1994. NOS C192

Sørlie, Kjetil (1995a): "Norsk bosettingspolitikk ved et generasjonsskille". *Samfunnsspeilet*. Ekstranummer 4/95, Statistisk sentralbyrå.

Sørlie, Kjetil (1995b): "Innvandrere på flyttefot i Norge". *Samfunnsspeilet* 2/95, Statistisk sentralbyrå.

Dag Juvkam *er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolknings- og utdanningsstatistikk.*